

લેખરત્નાકરપદ્ધતિ:

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ:

કોઈક ગ્રન્થભણ્ડારની એક પત્રની પ્રતિ પરથી થયેલ આ સમ્પાદન છે. તે પ્રતિનો પરિચય તેમાં આ પ્રમાણે જોવા મળે છે : “પત્રલેખરત્નાકર પદ્ધતિ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત્, પત્ર ૧ (લેખિનીકલ્પ) નં. ૨૭૯૩”.

હેમચન્દ્રસૂરિનું નામ વાંચીએ એટલે સ્હેજે કલિકાલસર્વજ્ઞની કૃતિ હોવાની સમ્ભાવના જાગે. પરન્તુ કૃતિ વાંચતા જ સમજાઈ જાય કે આ હેમચન્દ્રસૂરિ કોઈક બીજા જ હોઈ શકે.

કૃતિનો પાઠ અત્યન્ત અશુદ્ધ છે. પ્રતિપાદન શિથિલ અને તૂટક જેવું છે. કોઈ સામાન્ય લેખકની કૃતિ હોય તેવો વહેમ પડે છે. તેવા લેખકે માહાત્મ્ય વધારવા ‘હેમચન્દ્ર’ શબ્દ જોડી દીધો હોય તો તે પળ બનવાજોગ છે. હેમચન્દ્રાચાર્યના સમયમાં થયેલ એક અન્ય હેમચન્દ્રસૂરિ હતા, પળ તેમની પળ ભાષા તથા રચના આવી તો ન જ સમ્ભવે.

‘લેખપદ્ધતિ:’ નામે ગ્રન્થ, વર્ષો પૂર્વે, ગાયકવાડ્ઝ ઑરિએન્ટલ સિરિજ-બરોડાથી પ્રકાશિત છે. તેમાં ગુપ્તયુગથી લઈને ૧૭-૧૮ મા શતક સુધીના ગાઝામાં વિવિધ રાજસત્તાઓના શાસનમાં - કાઝમાં પત્રલેખો કેવી રીતે લખાતા, તેના ઘણા નમૂના પ્રગટ થયા છે, ગદ્યાત્મક તેમજ પદ્યાત્મક. સંસ્કૃતમાં તેમજ ભાષામાં. એટલે આ લેખપદ્ધતિની કોઈ વિશેષતા છે માટે પ્રકટ કરવામાં આવે છે એવું નથી. ફક્ત આની સાથે હેમચન્દ્રસૂરિ એવું નામ જોડાયું છે, તેથી થતા ભ્રમનું નિરાકરણ કરવાના આશયથી જ અત્રે આપેલ છે.

પ્રતિ અનુમાનતઃ ૧૭મા શતકમાં લખાયેલી જણાય છે. ૧૩ મા શ્લોકમાં ‘પ્રીતિપોત્કાર’ (પ્રીતિથી પોત્કાર) તથા ‘શિલામ’ (સલામ) એ બે શબ્દો આવે છે તે મુસ્લિમ અસર હોવા પ્રત્યે આપણું ધ્યાન ખેંચે છે.

૨૩ પદ્યોનો ‘લેખરત્નાકર’ છે, અને અન્તે લખાયેલા ૨ શ્લોક તે ‘લેખિનીકલ્પ’ હોય તેમ જણાય છે.

श्रीहेमचन्द्रसूरिरचितः लेखरत्नाकरः ॥

श्रीशारदां हृदि ध्यात्वा हेमचन्द्रेण सूरिणा ।
 लेखरत्नाकरो नाम संक्षेपेण विधीयते ॥
 पञ्च सप्त नवमांशान् वृद्ध तुल्य लघून् प्रति ।
 आदौ त्यक्त्वा लिखेल्लेखं पार्श्वे तस्य^१ दशांशकम् ॥२॥
 श्रीकारं प्रथमं दद्याद् ग्रामं शाखापुरं विना ।
 नामादि च गुरोर्मन्त्रि-देवभूपादिकारणम् ॥३॥
 राज्ञोऽमात्यसुतस्त्रीणां पूज्यानां च विशेषतः ।
 बहुलक्ष्मीतपोविद्या - महत्त्वादिविराजिनाम् ॥४॥
 स्थानं नाम च वृद्धानां तुल्यानां प्रथमं लिखेत् ।
 विपरीतं लघूनां चा - ऽभीष्टनाम न खण्डयेत् ॥५॥
 स्वस्थाने पञ्चमीं दद्यात् परस्थाने च सप्तमीम् ।
 आत्मनः प्रथमां दद्याद् द्वितीयामपरस्य च ॥६॥
 कुर्याद्विपटमालापा^२-वधि (?) स्वस्तिसमन्वितम् ।
 हस्तेन नार्पयेल्लेखं बद्ध्वा सूत्रेण नो पुनः ॥७॥
 षड् गुरोः स्वामिनः पञ्च चत्वारो द्विषतां मताः ।
 त्रयः सख्युद्धौ भार्यायाः श्रीकारः पुत्रशिष्ययोः ॥८॥
 पुत्रमित्रसुहृतां- स्वामिसद्गुरुदैवतैः ।
 एकाद्येकोत्तरं विन्ध्यात् श्रीकाराः सप्त सूरिभिः ॥९॥
 महत्पूज्यचिरंजीवि-परमं देशकारिणः ।
 सेव्यः सविनयः पूर्वं नाम्नामेतानि योजयेत् ॥१०॥ (?)
 अग्रैकादशीयोग्येन चरणान् वचनः पुनः (?) ।
 स्थानात् ग्रामपुरं दुर्गः नगरं स्थानपत्तनम् ॥११॥
 वन्दना द्वादशावर्त-वचना विनियोजयेत् ।
 केवलं कुशलं प्रस्ता (?) गाढालिङ्गनतः पुनः ॥१२॥

१. त्याज्यं प्रतौ पाठां. टि. ।

२. ०मालायां षधि० प्रतौ पाठां० टि. ।

३. पुत्रभृत्यसुहृदैरि० प्रतौ पाठां टि. ॥

सस्नेहं साञ्जसं योग्यं प्रीतिपोत्कार एव च ।
 अभिवन्दे शिलामं च नमोऽस्तु नियोजयेत् ॥१३॥
 नारायणायुर्दीर्घायु-ब्रह्मायुर्धर्मलाभकः ।
 धर्मवृद्धिस्तथाऽखण्ड-प्रतापादि नियोजयेत् ॥१४॥
 अक्षयाऽजरामरताऽविधवाऽथ सुतवत्यपि ।
 शुभराज्यं च भरित-पूरितं कुशलोदयं ॥१५॥
 शिवायुरेवमादीना-माशीर्वादपुरःसरम् ।
 येषां यस्ते न देया (?) प्रयुज्यन्ते ततः क्रिया ॥१६॥
 लेखयोग्या प्रकाशयन्ते क्रिया पश्चात् प्रयुज्यते ।
 निर्मत्रय त्यक्त्वा मंत्रेय ते च कथयत्यति ॥१७॥ (?)
 लेखरत्नाकरादस्माद् भावरत्नानि उद्धरेत् ।
 गृहीत्वा रचयेल्लेख-हारानवद्यवर्जितान् ॥१८॥
 एकपट्टे स्वस्तिहीने रजोहीने द्विगुण्ठते ।
 त्रिभिः कारंखकैर्लेखैः नास्ति सिद्धिः (द्धिः) करार्पिते ॥१९॥
 गुरोर्वचनमाश्रित्य^४ धीमतां स्मृतिहेतवे ।
 अज्ञानबोधनार्थाय वक्ष्येऽहं लेखपद्धतिम् ॥२०॥
 चतुःसागरपर्यन्ते समस्ते क्षितिमण्डले ।
 नास्ति देशो विना राजा^५ लेखकं च विना नृपम् ॥२१॥
 प्रज्ञाहीनाश्च ये मूढा अदक्षा लेखकर्मणि ।
 तेषामेवोपदेशार्थं पञ्चाशद्विधयः कृताः ॥२२॥
 व्यापारा बहवश्चार्था राजमूले व्यवस्थिताः ।
 लेखकैस्तु विचार्यन्ते स्वामिचित्तानुवृत्ति(वर्ति)भिः ॥२३॥

इति लेख रत्नाकर पद्धतिः ॥

लेखनी सर्वकार्येषु व्यापारेषु सदामुखी ।
 नवपर्वसमायुक्ता अधिकस्याधिकं फलम् ॥१॥
 सन्मुखी हरते प्राणा-नधोमुखी धनक्षयः ।
 वामा च हरते आयुः दक्षिणा सुखसम्पदः ॥२॥

४. ०मादाय प्रतौ पाठां. टि. ।

५. मतिमाश्रित्य धीमताम् प्रतौ पाठां. टि. ।

६. भूप प्रतौ पाठां. टि. ।